

ГОЛОДОМОР 1932–1933 рр. НА ПІВНІЧНОМУ КАВКАЗІ ЯК ГЕНОЦИД УКРАЇНЦІВ

Дослідження присвячено проблемі визнання Голодомору 1932–1933 рр. на Північному Кавказі як спланованого геноциду української спільноти регіону. Даний геноцид супроводжувався протиправними діями, що носили характер лінгвоциду та знищення української автентичної культури Північного Кавказу і, зокрема, Кубані. Наведені у дослідженні докази цих злочинів проти людства підтверджують наміри щодо знищення й дезорганізації української іредентної спільноти Північного Кавказу як суб'єкта колективних прав людини включно із правом на самовизначення аж до виходу зі складу радянської Росії.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, етноцид, злочин проти людства, іредентизм, українці, Північно-Кавказький край, українізація, національні райони, зміна топонімів, асиміляція, депортація, усвідомлення геноциду, відповідальність.

Oleksiy Kurinnyi

THE HOLODOMOR OF 1932 – 1933 IN NORTHERN CAUCASUS AS THE GENOCIDE OF UKRAINIANS

The research is dedicated to the problem of recognizing the Famine in the Northern Caucasus in 1932–1933 as an act of deliberate genocide against the Ukrainian community in a certain region. The Genocide was followed by illegal actions of linguocide and destruction of Ukrainian indigenous culture of Northern Caucasus, especially in Kuban region. The proofs of these crimes against humanity, listed in the research, illustrate the intentions to destroy or disorganize the Ukrainian Northern Caucasus irredentist community as the subject with the human rights (including the right of self-determination). The destruction lasted up to the exit of these lands from the borders of Soviet Russia.

Keywords: Holodomor, genocide, ethnocide, crimes against humanity, irredentism, Ukrainians, North Caucasus, Ukrainization, national districts, geographical renaming, assimilation, deportation, understanding genocide, responsibility.

У статті розглянуто проблему геноциду українського населення Північно-Кавказького краю РСФРР як злочину проти людства [19], що становить жорстокий, та водночас і найефективніший засіб ліквідації етнічних груп. Ліквідація чи дезорганізація такої групи як носіїв колективних прав людини необхідна для нівелювання права на самовизначення, а отже, й для збереження територіальної цілісності метрополії-імперії. Основну увагу у статті приділено Голодомору на Північному Кавказі як геноцидові української національної меншини радянської Росії, примусовій депортації українців Кубані – як злочину проти людства, а також супровідним протиправним репресивним діям, що носили характер етноциду і лінгвоциду та спричинили мовну й етнічну асиміляцію українців. У статті вперше в рамках української юридичної науки (історії держави й права та захисту прав національних меншин) поставлено питання про відповідальність за вчинення злочинів проти людства щодо української національної меншини Росії й запропоновано можливі форми і механізми такої відповідальності.

Відомий російський дослідник принципу самовизначення О. Тарасов називає лише чотири моделі можливого реагування метрополії (імперії) на прагнення поневолених етносів до самовизначення у разі чітко засвідченої на міжнародно-

му рівні їхньої волі здобути власну державність та (або) відокремитись від метрополії [42]. Єдиною правомірною реакцією є визнання за етнічною групою права на свободу, як-от щодо народів Австро-Угорщини (італійців, поляків, румунів, українців). Інші згадані автором три способи вирішення національного питання є неправовими. Однак якщо асиміляція спільноти чи її депортація (виселення з історичних місць проживання) назагал є грубими порушеннями індивідуальних і колективних прав людини, однак залежно від обставин можуть як мати ознаки злочину проти людства чи ж геноциду, так і не мати цих ознак, – то ліквідація й дезорганізація спільноти як множини людей геноцидом є однозначно.

Така ліквідація спільноти не обов'язково супроводжується цілковитим знищенням усіх належних до неї осіб. Більшовицький режим не мав наміру (та й не міг з низки міркувань) фізично знищити всіх українців Кубані – але він виморив голодом і депортував, тобто усунув найактивнішу частину українства, що дозволило надзвичайно швидко зросійщити решту. Розпад і асиміляція багатомільйонної української меншини Північного Кавказу були необхідними умовами збереження кордонів Росії, оскаржуваних за інтенсивного національно-культурного відродження українців на території Північного Кавказу.

Особливу ж загрозу для цілісності Росії українство Північного Кавказу становило з двох причин: з урахуванням усієї попередньої етнодемографічної історії кубанського українства і його суспільно-політичної активності, а також з огляду на стрімкі процеси національно-культурного відродження українства Північного Кавказу як у 1917 р., так і надалі – під впливом політики колонізації.

Так, від другої половини XIX ст. аж до 30-х років XX ст. Кубанська область відповідно до всіх статистичних даних та оцінок дослідників була переважно українською за населенням і його мовою¹.

Зокрема, згідно з відомостями з Кавказького календаря 1886 р., серед мешканців Кубанської області станом на 1882 р. українці становили 503 235 осіб і **46,8%**, тоді як росіяни – 41%, горці – 9,73% [18, с. 192]. Попри інтенсивні переселення на Кубань українців та їх вищій, ніж у росіян, природний приріст (за даними О. Міллера), їх відсоток упродовж наступних 30 років, за офіційними даними, фактично не зростав. За даними першого всеросійського перепису 1897 р., особи з рідною малоросійською (українською) мовою становили у Кубанській області **47,36%**, з великоруською (росіяни й русифіковані) – 42,56%, інші – 10,08%. [30, с. V, 60].

Отримані дані викликають справедливі нарікання щодо можливого значного заниження числа українського населення Кубані. Навіть тогочасні російські імперські дослідники вказують: за даними других листів перепису відсоток українського населення все ж вищій: українську мову вважали рідною 859 122 особи, або **49,1%**; російську – 732 283, або 41,8% [31; 25, с. 569, 570].

Тодішні українські науковці, зокрема засновник української політичної географії С. Рудницький, висловили незгоду з офіційною статистикою («Це ж загальнозвісна річ, що, може, ніде не записано стільки українців на москалів, як саме на Підкавказзі») і запропонували власні оцінки: «Вже в 70-х роках числив Чубинський не менше як **60%** українців на Кубані. <...> Українська мова й звичай панують усюди на Кубанщині й заглушили московщину майже цілком. В виду цих обставин відомий етнограф і статистик Русов прийняв для українського живла на Кубанщині **60%**» [37, с. 258–259].

Відомий кубанський історик та етнограф І.Д. Попко ще у 1858 р. відзначав щодо етнотипу: «На даний час весь військовий склад чорноморського народонаселення носить одну фізіономію, втілений однією народністю – малоросій-

ською», а також мови й культури: «Чорноморці розмовляють добре збереженою малоросійською мовою. На стільки ж збереглися під їх військовою кавказькою оболонкою риси малоросійської народності у вдачі, звичаях, повір'ях у хатньому й суспільному побуті <...> все нагадує Вам на цій далекій кавказькій Україні гетьманську Україну, Наливайка і Хмельницького». Крім того, дослідник вказує, що після трьох значних переселень на Кубань малоросійських козаків з Полтавської, Чернігівської та Харківської губерній іноетнічний елемент (насамперед черкеси й татари) досить покочався й фактично розчинився у масі північного українського населення [44, с. 34–35].

Із такими твердженнями XIX – початку XX століття погоджуються й сучасні російські дослідники кубанського козацтва. Б.Є. Фролов пише: «Визнаючи поліетнічний склад війська, ми цілком солідарні з Ф. Щербиною, який стверджував, що представники інших національностей просто “тонуть” у масі суто малоруського населення. <...> В умовах Кубані відбулася уніфікація локальних варіантів загальноукраїнської традиційної культури» [43].

Тому Кубань виявила політичну активність істотно вищу, ніж пересічні російські губернії чи області. Вже в ультиматумі більшовикам від 4 грудня 1917 р. Центральна Рада фактично визнала за Кубанню право на самовизначення [27, с. 43], яке було реалізовано восени 1917 р. зі створенням Кубанської Народної Республіки, проголошеної незалежною у січні 1918 р. За період визвольних змагань на Кубані, яка у 1918–1920 рр. оформилась у Кубанську Народну Республіку (Кубанський Край), при владі змінилося троє отаманів (генерали О.П. Філімонов, М.М. Успенський, М.А. Букретов), п'ятеро голів уряду (О.П. Філімонов, Ф.С. Сушков, П.І. Курганський, проукраїнські Л.Л. Бич, В.М. Іванис). Іще частіше змінювався склад уряду – загалом 9 разів.

Така «міністерська круговерть» багато в чому була наслідком суперечностей між українським чорноморським і російськомовним лінійним козацтвом Кубані. Перше, економічно й політично активніше, стояло на федералістських (а часто й відверто проукраїнських самостійницьких) позиціях [21, с. 7]. Не випадково отаман Всеволодського війська Донського П.М. Краснов станом на 1918 р. відзначав, що Кубанська рада розкололась на дві провідні течії: українську і самостійницьку, причому українці переконували кубанців цілковито увійти до складу України. Керівництво КНР Л. Бич та М. Рябовол [20, с. 108] вело переговори

¹ Зокрема, за картографічними працями П. Чубинського (1872), О. Ріттіха (1875), Л. Нідерле (1909–1912), Н. Дурново (1914, уточнена 1927 року) та за даними Всеросійського перепису населення від 1897 р.

з гетьманом Української Держави П. Скоропадським про об'єднання з Україною. Українська спільнота Кубанської республіки стрімко самоорганізовувалась і формувала власні органи влади, аж до скликання окремої Чорноморської Ради, яка висловилась за возз'єднання з Україною. При цьому кубанське українство протиставляло себе російській частині козацтва. Денікін, оцінюючи ситуацію, зазначав: ворожнеча між чорноморцями-українцями та лінійцями-росіянами могла легко спричинити повний розрив і ставила на порядок денний питання щодо виокремлення зі складу Кубанського війська адміністративних округів російських козаків-лінійців і приєднання їх до Терського війська [43].

Проте надалі, через події громадянської війни – зокрема, русифікаторську політику Денікіна та безперервні кровопролитні війни з більшовиками, – українство в регіоні тимчасово прийшло до занепаду. За даними (можливо, неповними) радянського перепису населення 1920 р., на території Південно-Східного краю радянської Росії проживало лише 11% українців і, зокрема, 14% на Кубані [7, с. 149], які перетворились із домінуючої спільноти на незначну національну меншину. Водночас українці відступили й в освітній сфері: якщо в 1919 р. в регіоні існувала 1391 початкова, 180 неповносередніх і 151 середня школа й навчальні заклади вищого рівня, то вже до 1924/25 н. р. залишилось лише 147 україномовних шкіл [39, с. 141, 144]. Можливо, саме через зміну ідентичності та освітні втрати, що засвідчили послаблення пасіонарності місцевого українства, Кубань не ввійшла до складу радянської України ще на початку 1920-х рр. Можливо також, що ці руйнівні чинники підказали радянському керівництву алгоритм майбутніх злочинних дій супроти українців регіону.

Подальші події «коренізації» вже вкотре змінили становище кавказького українства. Воно отримало змогу боротися за реалізацію своїх культурних та освітніх прав, в результаті було відкрито сотні українських шкіл (у 1926/27 н. р. їх кількість зросла до 219, а в 1931/32 н. р. перевищила 1200), а число українських учнів Північно-Кавказького краю РСФРР, які навчалися в школах рідною мовою, зросло з 12% в 1928/29 н. р. до 80% в 1931/32 н. р. [15, с. 11; 22, с. 287–288]. Було відкрито педагогічний технікум, зростали накладки преси й літератури українською мовою, з УСРР надсилались підручники. Тривало становлення місцевої української національної інтелігенції.

Зазначені умови національного життя сприяли відчутному збільшенню кількості українства регіону, яке з 14% зросло до 37%, а в історичній Кубані – до 41,1% [17, с. 629–631] (за іншими даними, до 50%) із абсолютною більшістю в окре-

мих районах. Втративши державно-політичну еліту за громадянської війни, переживши період інтенсивної асиміляції й опинившись поза Україною, українська спільнота Кубані все ж встигла самоорганізуватись, виявити себе як спільнота й заявити вимоги щодо реалізації своїх культурних прав. У другій половині 20-х – на початку 30-х рр. українське населення Кубані й усього Північного Кавказу становило класичну іреденту – суцільну українську етнічну територію, безпосередньо прилеглу до кордонів УСРР.

Про неодмінні за таких умов політичні права і, зокрема, самовизначення спершу не йшлося, навпаки, українці Північного Кавказу являли собою безпрецедентний приклад безправ'я у контексті радянської національної політики. У Північно-Кавказькому краї існувала низка національних районів, та жоден із них не був формально українським із очевидної причини: кількість і територія проживання українців, що в 1926 р. становили більшість у 37 районах Північно-Кавказького краю (і, зокрема, у 19 районах Кубані), перевищували аналогічні показники для автономних республік РСФСР і навіть для Вірменської РСР як союзної республіки, не кажучи вже про Молдавську АРСР у складі УСРР, тож пояснити значну кількість компактно розташованих і прилеглих до України українських національних районів у РСФРР за відсутності в українців Росії власної республіки і без приєднання їх до УСРР – з позицій права та здорового глузду було б неможливо. Разом із тим активізація політичних вимог українства ставала незворотною: радянська Україна замість перетворення на об'єкт тяжіння західних українців Польщі, Румунії і Чехословаччини стрімко перетворювалася на П'ємонт для східних українців [1].

Саме в цей час питання перегляду кордонів педалювались народним комісаром освіти УСРР М. Скрипником: політбюро ЦК КП(б)У з ініціативи М. Скрипника 21 травня 1927 р. ухвалило резолюцію: «Поставити питання про приєднання до України земель з більшістю українського населення, що з нею межують» [32, с. 525]. Фактично ж УСРР від імені українців як суб'єкта права на самовизначення боролась за належну його реалізацію і вимагала даного права для кубанців як невід'ємної частини єдиного українського народу. Зазначені вимоги і тенденції, вочевидь, налякали Й. Сталіна та вище радянське керівництво, яке зрозуміло, що єдина можливість вирішити питання перегляду українсько-російських кордонів й унеможливити самовизначення української спільноти Північного Кавказу полягає у ліквідації самої цієї спільноти.

Численні джерела не лише підтверджують штучний характер голоду як свідомо сплано-

ваного Голодомору-геноциду, а й засвідчують антиукраїнську спрямованість цієї безпрецедентної досі каральної акції. Так, згідно з дослідженнями Д. Білого, оскільки всі репресивні обставини – Голодомор, репресії, депортації – торкнулися насамперед українських районів, де українці становили від 30% (Тихорецький район) до 87% (Темрюцький), а загалом у сільській місцевості Кубані, яка була найбільше охоплена Голодомором, українці становили 66,6%, то і відсоток українців серед жертв досягав близько 70%. Д. Білий, на основі власних розрахунків та з посиланням на дані матеріалів архіву Гувера при Стенфордському університеті США, стверджує: в Північно-Кавказькому краї з 1929-го по 1933 рік від Голодомору, депортацій, каральних акцій загинуло близько 2 млн 250 тис. чоловік, називає цифру жертв серед українців краю в 1 млн 575 тис. осіб [5]. За даними С. Чорного, від Голодомору на Кубані загинула приблизно половина місцевих українців [23, с. 326]. За даними Р. Медведєва, з Кубані було депортовано населення 16 станиць, загалом 200 тис. чоловік, причому М.В. Палібін зазначає, що виселяли і колгоспників – середняків та бідняків.

З огляду на це стає зрозуміло, що наплив переселенців з центральних районів Росії на ці території був набагато більшим, ніж в Україні. Якщо в Україну в 1933 р. 329 ешелонами було завезено 21 856 господарств російських колгоспників загальною кількістю 117 149 осіб, то на Кубань тільки упродовж 1931–1932 рр. прибуло понад 500 тис. переселенців з центральної Росії, значну частину яких становили демобілізовані червоноармійці [33, с. 78].

За даними В.М. Ракачова, до середини грудня 1933 р. на Північно-Західний Кавказ (тобто на терени колишньої Кубанської області – насамперед у постраждалі райони Чорноморії та північно-східної Кубані) з Уралу, з центральних областей Росії, з південноросійських та українських областей прибуло 105 ешелонів із загальним числом переселенців 38 504 особи, з них чоловіків – 19 499, жінок – 11 388, дітей – 7617. Відповідальні за переселення визнавали, що за жовтень–грудень 1933 р. втекла з місць поселення понад тисяча осіб [20]. Тобто 37 тисяч осіб залишились у регіоні [36, с. 63].

Геноцид супроводжувався й лінгвоцидом: згортанням українізації, повним знищенням системи україномовної освіти, преси, книговидання. За свідченнями С.М. Фатейчева, були репресовані літератори В. Потапенко, Г. Доброскок, Т. Іващенко, Т. Строкун, М. Садиленко, Ю. Коржевський, М. Сало, І. Шаля, С. Грушевський та інші – майже весь актив української письменницької інтелігенції. Кілька вцілілих

письменників або емігрували у роки війни (В. Очерет-Барка, Д. Нитченко-Чуб, Н. Щербина), або ж були репресовані вже у післявоєнний час (Розумієнко) [48], декотрі почали писати російською мовою. Було заборонено випуск двадцяти українських газет і журналів, припинено радіомовлення українською, закрито всі українські школи й вузи, кадровий та учнівський склад педінституту й українського відділення робфаку теж було репресовано. Навесні і влітку 1933 р. на задвірках станичних і міських бібліотек Кубані зафіксовано масове спалення україномовної літератури [38, с. 214; 45, с. 255–267]. Цей факт засвідчує й один із сучасників подій, згодом репресований директор Уманського (Ленінградського) педучилища І.Л. Полежаєв [9, с. 52]. Водночас відбувалося знищення української топоніміки – перейменування виселених станиць: Полтавська стала Червоноармійською, Уманська – Ленінградською [46], назви населених пунктів подавались у російській транскрипції (характерно, що окремі назви залізничних станцій і понині зберегли український характер, як-от залізнична станція «Ведмидівка» у станиці Медведівській Тимашевського району Краснодарського краю [49, с. 82], залізнична станція «Джерелиєвка» [50] та ін.

Для кавказького українства наслідки безпрецедентного для ХХ ст. геноциду, супроводжуваного етноцидом і лінгвоцидом, стали прогнозовано катастрофічними. Зокрема, історик І.М. Скибіцька, яку важко запідозрити в упереженості на користь свідомого українства (з огляду на її критику позиції громадського комітету «Кубань з Україною»), чітко резюмує: «У 1932 р. “українізація” була раптово припинена, змінившись жорсткою русифікацією. Політика Сталіна перевершила етнокультурну асиміляцію царської влади. В результаті український етнос змінив етнічну самосвідомість на російську» [40].

Отже, в 1932–1933 рр. остаточно знищено українство Північного Кавказу, реалізовано насильницьку зміну етноніму тамтешнього українського населення на «хохлів», «малоросів», «носіїв малоруської говірки», «нащадків козаків», «руських», «перевертнів» (за самоназвою) [16], навіть... «кубаноїдів».

Сприйняття вцілілою спільнотою чи її рештками самого факту й характеру репресивних дій щодо себе, їх належної політико-правової оцінки як злочину проти людства, а також адекватне визнання і проголошення такою спільнотою винуватців цих дій має важливе значення не лише для власне встановлення винуватців і ступеня їхньої провини, а й для розуміння постгеноцидної суті соціальної групи: рівня збереженості чи втрати нею ознак (а отже, і статусу) колектив-

ного суб'єкта права на самовизначення, а також права на належну компенсацію за геноцидні дії, аж до відновлення попереднього (догеноцидного) становища.

Слід наголосити, що визнання і специфічне сприйняття винуватців геноциду характерне для всіх без винятку його жертв. Відомою всім є позиція вірменів і греків щодо Туреччини, яка не потребує зайвих коментарів. Так само для євреїв беззаперечно усвідомлення провини державного апарату Німеччини у вчиненні Голокосту, а також причетності до нього (чи принаймні злочинної бездіяльності) всього німецького народу. Так, після Голокосту все німецьке асоціювалось для євреїв із жахом нацизму. Тож навіть перше покоління ізраїльтян – вихідців з Німеччини – відмовилось від будь-якого збереження німецькомовної спадщини, зокрема, їхні діти вже не знали німецької мови й культури; непотрібними стали й німецькі книги, які продавали в Ізраїлі за безцінь або й узагалі викидали на смітник [24]. Подібне усвідомлення винуватців Голодомору характерне і для українства, зокрема Кубані як етноісторичного ядра українського населення Північного Кавказу.

Асимільоване українське населення Кубані, так само як і мешканці свідомішої в національному сенсі Центральної України, цілковито визнає факт Голодомору та дуже категорично визначає приховані його причини й так чи інакше причетних до геноциду суб'єктів, зокрема і колективних. Так, на думку багатьох очевидців, якби в «чорноморських» станицях західних округів Кубані переважало неукраїнське населення, покарання голодом було б не настільки страшним. Визнано також, що війська Червоної Армії закривали доступ насамперед до україномовних козацьких станиць [29].

Сучасні російські дослідники теж засвідчують надзвичайно напружені стосунки в усіх сферах суспільного життя (економічній, освітній, мовній) між постраждалими від голоду станичниками-українцями та прибулими на місце загиблих росіянами. Тут варто згадати статтю російського діяча Г. Померанца, де йшлося про те, як діти, нащадки кубанських українців, примушували своїх однолітків (з новоприбулих російських колоністів) спілкуватися ще панівною тоді на Кубані українською мовою [34]. Так само і відносини між дорослими представниками корінного українського населення та прибулими колоністами-росіянами характеризувались ворожістю, недовірою та відвертим протистоянням, яке не вщухло й станом на 1989 р. [46]. Прикметно, що спланований характер Голодомору як геноциду передусім української спільноти Кубані визнають і самі представники російського народу, які були

очевидцями тих подій. Так, за спогадами матері А. Долгальова, з дванадцяти тисяч жителів станиці Шкуринської в 1932–1933 рр. вмерло з голоду шість тисяч етнічних українців (козаків): «вимерли Корнієнки, Дриги, Сергієнки, Пилипенки...», тоді як етнічні росіяни залишились живими, бо ж отримували пайки та якусь їжу [11].

На жаль, перебування Кубані поза межами України, значний рівень асиміляції тамтешнього населення, а головне, сучасна державно-політична кон'юнктура в Росії є тими чинниками, які фактично унеможливають централізований збір свідчень геноциду й супутніх злочинів, що мали б вагоме юридичне значення. Разом із тим і нині можливо збирати не просто спогади постраждалих очевидців, але й документальні свідчення і статистичні дані.

Характерно, що, на відміну від асимільованих вірменів і греків сучасної Туреччини, русифіковане українство Північного Кавказу вбереглося від цілковитого злиття з етнічно російською більшістю. Російський науковець Д.Н. Ніколаєнко, аналізуючи кубанську статистику етнографічних досліджень В.М. Кабузана, стверджує: знищення української самоідентифікації регіону не передбачало негайну готовність розчинитися у складі великоросів, – а радше означало зміну належності кубанської спільноти шляхом її входження (при збереженні внутрішньої цілісності) до «росіян» як наднаціональної категорії, ідентичної в їх розумінні політоніму «радянські люди» [26].

Тематика політико-правової відповідальності колективних суб'єктів міжнародного права (держав і народів) на сьогодні не є цілком опрацьованою. Для неї характерна передусім складність визначення суб'єктів і порядку цієї відповідальності за злочини геноциду й інші злочини проти людства [12, п. 2, ст. 1] і фактично цілковита відсутність загально визнаних та нормативно закріплених чи хоча б наявних у доктрині стандартів такої відповідальності. Це пояснюється низкою причин: порівняною рідкістю таких випадків (усього впродовж ХХ ст. було із належним обґрунтуванням заявлено лише про злочини геноциду щодо циганів та євреїв, вірменів, українців; у Боснії-Герцеговині, Руанді, Камбоджі; пропонують визнати і геноцид греків) й екстраординарністю відповідальності, що зумовлює неможливість її універсального нормативного врегулювання. Як правило, вона настає за результатами збройних конфліктів і носить характер коригування міжнародної та внутрішньої політики держав, що програли у цих конфліктах (як-от, Туреччини, Німеччини – за наслідками світових воєн).

Водночас вивчення низки післявоєнних політичних прецедентів, не завжди досліджуваних у контексті відповідальності, демонструє

прикладі санкцій як несприятливих наслідків для винної в геноциді держави та її народу: як правило, на користь постраждалої спільноти (Туреччина і Вірменія, Республіка Сербська і Федерация Боснії і Герцеговини, Німеччина і Польща). Варіанти можливих санкцій та коригування політики доволі різноманітні. На сьогодні можна вести мову про такі можливі санкції за злочини проти людства:

- Взяття державою на себе зобов'язання всіляко сприяти відновленню прав і кількості постраждалої спільноти на своїй території, тобто, фактично, дія принципу «позитивного захисту» (як повоєнна політика ФРН щодо євреїв), прийнятність і правомірність якої визнається навіть доктриною найрадикальніше налаштованих до України російських шовіністів [6].
- Зміна кордонів винної держави та позбавлення її власної території (втрата Німеччиною 25% східних етнічно німецьких земель у 1945 р.) [10].
- Обмеження права спільноти на самовизначення і проживання на певній території, розмірів її державної й етнічної території (німці Чехії, Польщі). Також на Лозаннській конференції 1923 р. державами-переможцями було відкинуто вимоги звинуваченої у геноциді греків і вірмен турецької сторони щодо самовизначення турецького населення Західної Фракії [13, с. 254].
- Визнання за постраждалою спільнотою права на самовизначення аж до відокремлення і створення своєї держави незалежно від її постгеноцидної кількості й стану – як виняткового прецеденту, зумовленого геноцидом (фактично, компенсація за пережитий геноцид) й іншими злочинними діями щодо даної спільноти (аргументація самовизначення Косова [8, с. 92] та аргументи Росії щодо визнання Абхазії і Південної Осетії) [14, 28].

Як бачимо, така політична відповідальність на практиці реалізується шляхом зменшення території держави, керівництво якої визнано винним у геноциді, чи із застосуванням негативних санкцій до соціальних груп (етнічних меншин, іредентних груп тощо), які підтримували керівництво держави. Тож якщо обмін населенням між УРСР та Польщею мав за мету припинення збройного протистояння і не носив характеру санкцій супроти винятково однієї сторони конфлікту, то виселення до 5 мільйонів австрійських німців з Чехії, а також корінного населення з німецьких територій Сілезії, Померанії та Пруссії за подальшої передачі територій Польщі може бути лише дуже умовно пояснено (але не може бути виправдано) необхідністю забезпе-

чення соціального миру, історичними правами Польщі на ці землі. Отже, такі дії щодо Німеччини й німецькомовних груп (зокрема, австрійців) можуть бути правомірними лише у разі визнання цих дій формою екстраординарної, легітимованої міжнародним правом політичної відповідальності етнічних німців за злочини проти людства. В іншому ж разі очевидним є бруталне порушення доктринальних та щойно закріплених на той час (1944–1946 рр.) принципів міжнародного права щодо суверенітету, непорушності державної території і реалізації права націй на самовизначення. Без обґрунтування відповідальністю Німеччини й німців безпрецедентні рішення Версальської, Ялтинської і Потсдамської конференцій автоматично стають неправовими і з огляду на наслідки (занепад німецької культури, багатотисячні жертви депортації) – злочинними.

Максимально наближеним до відповідної української ситуації щодо волевиявлення тривалий час асимільованого населення – прецеденту відновлення правового статусу та повного обсягу прав спільноти, що потерпала від злочинів проти людства (відновлення «status quo»), є досвід розбудови державно-територіального устрою повоєнного Іраку протягом 2003–2008 рр. Так, до остаточної редакції Конституції нового Іраку, схваленої на всенародному референдумі 15.10.2005 р., на вимогу постраждалої від багаторічних репресій та етноциду курдської спільноти було додано спеціальну ст. 140, за якою виконавча влада Іраку зобов'язана вжити необхідних заходів з виконання приписів ст. 58 Тимчасового адміністративного закону (Transitional Administrative Law), затвердженого Радою з управління Іраком від 8.03.2004 р. Зокрема, йшлося про заходи з «нормалізації», проведення перепису населення та референдуму щодо правового статусу (територіальної належності) регіону, постраждалого від злочинів проти людства [3]. Окрім того, приписи статті значною мірою унікальні, адже в зазначеній ст. 58 на найвищому рівні влади сучасного Іраку було законодавчо визнано глибокі демографічні й територіальні маніпуляції, які порушили права людини, в тому числі політичні права й колективні права національностей та етнічних меншин. Саме тому правові приписи, передбачені ст. 58 Закону спільно зі ст. 140 Конституції, передбачали заходи зі швидкого і безкомпромісного усунення правопорушень часів режиму С. Хусейна. Так, передбачалося «вжити заходів із подолання несправедливості, спричиненої діяльністю попереднього режиму щодо зміни демографічного характеру певних регіонів, у тому числі Кіркуку, депортації, вигнання осіб з місць їх проживання, форсування міграції до регіону та

за його межі, поселення в регіоні осіб, ворожих до регіону, а також позбавлення мешканців роботи та коригування їхньої національності» [2]. Отже, наслідки злочинних дій ворожого курдам сунітського арабського режиму С. Хусейна, що мали всі ознаки злочину супроти людства, було визнано такими, що підлягають першочерговому усуненню й виправленню – і такими, що унеможливають об'єктивні результати референдуму. Цілком аналогічну концепцію мало бути б застосовано у випадку референдуму про збереження СРСР. Саме на такий унікальний прецедент і має орієнтуватись українство щодо оцінки й подолання наслідків насильницької зміни національного складу Північного Кавказу, дезорганізації і знищення української спільноти регіону внаслідок Голодомору-геноциду й депортацій.

З урахуванням згаданих прецедентів відповідальності та самої суспільної обстановки на час вирішення подібних питань стає зрозумілою принципова неможливість розгляду питання Голодомору невідривно від політики, – що означало б штучну й неприйнятну спробу відмежуватися від наслідків геноциду та інших злочинів, від їх впливу на сучасні суспільно-політичні й міжнародні процеси, а також від суспільної думки в Україні, Росії та в світі щодо Голодомору, від сучасної політики Росії як правонаступниці СРСР тощо.

Досвід держав, народів та окремих соціальних груп свідчить про їхнє бажання домогтися компенсації, зокрема й на державно-політичному рівні, за пережите, а також про готовність світової спільноти – з міркувань насамперед політичної доцільності – надати їм таку компенсацію. Тут визначальну роль відіграє чинник збереженості спільноти: зрозуміло, що на міжнародному рівні ніхто не зможе забезпечити відновлення фізично знищеної соціальної групи; ніхто й не стане вимагати повернення територій та надання матеріальної компенсації асимільованому населенню, що втратило ознаки народу чи етносу. Так само зрозуміло, що не може йтись про таку політичну відповідальність Китаю за знищені мільйони своїх громадян чи Камбоджі – за діяння режиму П. Пота. Адже можна вести мову лише про злочин режиму супроти власного народу (із покаранням осіб) або ж одного народу супроти іншого.

Саме тому представники суспільно-політичної «еліти» й широкого загалу Росії так прагнуть остаточно асимілювати Кубань, ведуть мову про геноцид «козацтва», знищення «російської Вандеї» [47, с. 106] – тобто роблять усе, щоб не лише закріпити наявний на сьогодні стан асиміляції українства Кубані як суб'єкта самовизначення, але й екстраполювати такий стан на весь період колонізації Кубані, викреслюючи з дослідниць-

ких і публіцистичних (значною мірою, шовіністичних) праць саму згадку про українців [4]. Радянські вчені, можновладці, митці тривалий час замовчували Голодомор як факт, цілковито оминаючи його увагою, нині ж заперечують геноцид українців, апелюючи до... фактів Голодомору на Кубані, Північному Кавказі, Північній Слобожанщині!

При цьому «науковці» Росії безапеляційно й категорично заперечують український характер населення західної Кубані та історичну належність чорноморського козацтва до українського етносу. Беззаперечно впродовж більш ніж 150 років належність населення Чорномор'я до українства нині визнається російськими «дослідниками» козацтва як «околонаучная точка зрения, полностью отрицающая этническую, социальную, культурную и языковую самобытность кубанского казачества», яка «в корне неверна, ибо она совершенно не соответствует действительности» [16]. Зрозуміло, при цьому ні про етнографічні карти й статистичні дані мовного складу, ні про злочини Голодомору й етноциду – згорання українзації, ні, зрештою, про спалення україномовних книжок не згадується.

Так само й російські державно-політичні діячі заперечують Голодомор як геноцид українців, підкреслюючи його загальносоюзний характер, а найрадикальніші їх представники взагалі відмовляють українцям у визнанні окремим народом, проголошуючи Голодомор ідеологічною підставою створення української нації. Таку позицію легко пояснити у контексті відповідальності за геноцид: допоки існує незалежна держава Україна і самостійний український народ, допоки на рівні світової спільноти збережено відомості про проживання в минулому на Північному Кавказі автохтонного українського населення, достатньо організованого для захисту своїх прав та політичних вимог, – доти потенційно зберігатиметься перспектива політичної відповідальності Росії за геноцид українського народу загалом і Кубані та всього Північного Кавказу, аналогічна відповідальності Туреччини, Німеччини та сербських держав.

1. Чітко заявлене та інтенсивно обстоюване прагнення народу до реалізації права на самовизначення неможливо ігнорувати. Воно може або визнаватись метрополією, або ж втратити актуальність із ліквідацією його носія, що може досягатись як фізичним знищенням народу чи національної меншини, так і їх дезорганізацією, асиміляцією як колективного суб'єкта певних прав. Метою СРСР і були знищення, асиміляція українців Кубані як організованої національної меншини та потенційного носія права на самовизначення.

2. З огляду на наведені статистичні дані й оцінки, Голодомор 1932–1933 р. на Кубані й усьому Північному Кавказі, попри численні жертви серед інших народів, є геноцидом української більшості регіону, що супроводжувався етноцидом українського етносу і знищенням української мови (лінгвоцидом) й культури. Саме тому він повинен розглядатися невідривно від Голодомору як геноциду в Україні 1932–1933 рр., що зумовлює необхідність внесення відповідних змін до Закону України «Про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні».

3. Вціліле асимільоване українське населення Кубані зберегло почуття відособленості від

титульної нації російської держави, яка санкціонувала геноцид та етноцид, а також має чітке усвідомлення винуватців цього злочину.

4. Остання обставина залишає можливість ставити в майбутньому питання про відповідальність Росії як правонаступниці СРСР та РСФФР за злочин геноциду – шляхом його офіційного визнання Російською Федерацією, а також вчинення активних позитивних дій із усунення негативних наслідків геноциду, відродження української громади Кубані й Північного Кавказу та визнання за нею всього обсягу відповідних колективних прав людини: прав національних меншин і корінних народів аж до права на самовизначення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Martin T. *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. – NY.: Ithaca, 2001. – 496 pp.

2. O'Leary B. Article 140: Iraq's Constitution, Kirkuk and the Disputed Territories. – 07.05.2008. // http://www.kurd.org/doc/OLeary_Paper.pdf

3. The Constitution of Iraq, adopted on 15 October 2005. – Режим доступу: http://www.uniraq.org/documents/iraqi_constitution.pdf

4. Бараниченко В.Е. Схватка над бездною: история кубанского казачества в контексте мировой истории: факты и версии / В.Е. Бараниченко. – Краснодар: Сов. Кубань, 1999. – 640 с.

5. Білий Д. Зміни у складі українського населення Кубані в 1932–33 рр. // *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. – Т. 2 – Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім. – 2002. – 220 с. – Режим доступу: www.ruthenia.info/txt/donvisn/t2/index.html

6. Баулин П. Приказано уничтожить (Сокращение населения Украины произошло на 80% за счет русских) // *Завтра*. – 2003. – 16 березня. – № 12 (487).

7. Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: Історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: Основи, 1994. – 168 с.

8. Громько А. Ящик Пандоры VS волшебная лампа Аладдина // *Международная жизнь*. – 2008. – № 5. – С. 90–94. – Режим доступу: <http://www.ieras.ru/pub/gromyko/2.pdf>

9. Дневники Ивана Лазаревича Полежаева // *Родная Кубань*. – 2002. – № 3. – С. 51–62.

10. Дирксен фон Г. Москва, Токио, Лондон. Двадцать лет германской внешней политики / Пер. с англ. Н.Ю. Лихачевой. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 445 с.

11. Долгалов А. Голодомор – свідчення кубанського росіянина. – Режим доступу: <http://memorial.kiev.ua/content/view/536/149/>

12. Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та

воєнних злочинів (1974) // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_125

13. Задохин А.Г., Низовский А.Ю. Пороховой погреб Европы. – М.: Вече, 2000. – 416 с. // militera.lib.ru/h/zadohin_nizovsky/05.html

14. Заявление Президента России о признании независимости Южной Осетии и Абхазии от 26.08.2008 // <http://www.1tv.ru/news/polit/126962>

15. Захаров С. Чи можна кваліфікувати Голодомор 1932–1933 років в Україні та на Кубані як геноцид? – Харків: Права людини, 2008. – 48 с.

16. Захарченко В.Г. Народные песни Кубани. – Вып. 2. Песни черноморских казаков / Центр нар. культуры Кубани; Сост., примеч. ст. В.Г. Захарченко. – Краснодар, 1997. – 586 с.

17. Кабузан В.М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века – 1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса. – М.: Наука, 2006. – 658 с.

18. Кавказский календарь на 1886 год. Издан по распоряжению Главного начальствующего гражданского частью на Кавказе / Под ред. Е. Кондратенко. – Тифлис: типография Канц. Главного начальств. гражданск. частью на Кавказе, 1885. – VI, 3. – 206 с.

19. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності (1968) // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_168

20. Краснов П.Н. Всевеликое войско Донское // Белое дело: Избранные произведения в 16 книгах. Дон и Добровольческая армия. – М.: Голос, 1992. – 416 с.

21. Кубанское краевое правительство в годы революции и Гражданской войны на Кубани в 1917–1920 // *Протоколы заседаний Кубанского краевого правительства: 1917–1920 / Сборник документов в 4-х томах / под ред. А.А. Зайцева*. – Проект «Библиотека Кубанского края». – Краснодар, 2008. – 342 с.

22. Кульчицкий С.В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час,

2008. – 424 с.

23. Лавер О. Динаміка кількості східної української діаспори в ХХ столітті та її роль в майбутньому України // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. – К., 2004. – Вип. 12. – С. 326. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/JournALL/pro/12/14.pdf>

24. Найдич Л. Новая алия сохраняет русский // Отечественные Записки. – 2005. – № 2.

25. Население Кубанской области по данным вторых экземпляров листов переписи 1897 г. / Под ред. Л.В. Македонова. – Екатеринодар: Типография Кубанского Областного правления, 1906. – С. 569, 570.

26. Николаенко Д.В. Логика принятия решений и освоения территорий // Сочинения. 3-е издание на CD-ROM. – СПб: Амадеус, 2002. – Режим доступу: <http://www.hiv-aids-epidemic.com.ua/past-0138.htm>

27. Нота Генерального Секретаріату Раді Народних Комісарів від 4.12.1917 // Україна в ХХ столітті (1900–2000): Зб. документів і матеріалів / Упоряд.: А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусев та ін. – К.: Вища школа, 2000. – 351 с.

28. Обращение Совета Федерации Федеральному Собранию РФ к Президенту Российской Федерации Д.А. Медведеву о признании независимости Южной Осетии и Абхазии // Парламентская хроника. 2008. – 25 септя.

29. Палий О. Украинский взгляд из России // Новый мост. – 26.08.2008. – Режим доступу: <http://www.new-most.info/stories/interview/5895.htm>

30. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. LXV. Кубанская область / Под ред. Н.А. Тройницкого. – СПб: Центральный Статистический комитет МВД, 1905. – 284 с.

31. Петренко Є. Звідки і чому з'явилися українці на Кубані // Польовий Р. Кубанська Україна. – К.: Діокор, 2004. – 304 с.

32. Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / Гол. ред. В.М. Литвин; авт. кол.: О.Г. Аркуша, С.О. Біла, В.Ф. Верстюк та ін.; НАН України. Інститут історії України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 988 с.

33. Полян П. Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР. – М.: О.Г.И – Мемориал, 2001. – 351 с. – Режим доступу: <http://memo.ru/history/deport/polyan1.htm>

34. Померанц Г. Догматы полемики и этнический мир // Звезда. – 2003. – № 6. – <http://magazines.russ.ru/zvezda/2003/6/pomer.html>

35. Развитие образования и культуры на Кубани. – Режим доступу: <http://kraj-kuban.by.ru/culture2.htm>

36. Ракачев В.Н. Компенсационные миграции 1930-х гг. на Кубани и Ставрополье // Историческая и социально-образовательная мысль. –

2012. – № 2 // <http://cyberleninka.ru/article/n/kompensatsionnye-migratsii-1930-h-gg-na-kubani-i-stavropolie#ixzz4S61pgDAn>

37. Рудницький С.Л. Чому ми хочемо самостійної України? / Упор., передмова О.І. Шаблія. – Львів: Світ, 1994. – 416 с.

38. Савка Я. Російщення Кубані – південно-східного бастиону України // Російщення України: Науково-популярний збірник / Гол. ред. Л. Полтава. – К.: Видання українського конгресового комітету Америки ради оборони і допомоги Україні, 1992. – 408 с. – Режим доступу: historyso.narod.ru/

39. Сергійчук В.І. «Українізація Росії». Політичне ошуканство українців російською більшовицькою владою в 1923–1932 роках. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. – 336 с.

40. Скибицкая И.М. «Кубань с Украиной»? или кто раскачивает политическую лодку сегодня / И.М. Скибицкая // Кубань-Украина. Вопросы историко-культурного взаимодействия. – Краснодар, 2007. – Вип. 2. – С. 169–177.

41. Тарасов О. Право народов на самоопределение как фундаментальный демократический принцип // Свободная мысль – XXI. – 2002. – № 9.

42. Фролов Б.Е. Национальный состав Черноморского казачьего войска (1787–1860 гг.) // Культурная жизнь Юга России. – Краснодар, 2002. – № 2. – С. 4–48. – Режим доступу: [www.yuga.ru/kazaki/history/?id=4354](http://kazaki/history/?id=4354)

43. Черноморские казаки в их гражданском и военном быту. Очерки края, общества, вооруженной силы и службы. В двух частях. – Краснодар: Советская Кубань, 1998. – 190 с.

44. Чумаченко В.К. Казачья литературная Голгофа (писатели, историки и журналисты – жертвы политических репрессий) // Третьи кубанские литературно-исторические чтения: Материалы научно-теоретической конференции (доклады, научные сообщения, публикации) / Науч. ред. В.К. Чумаченко. – Краснодар, 2001. – 289 с.

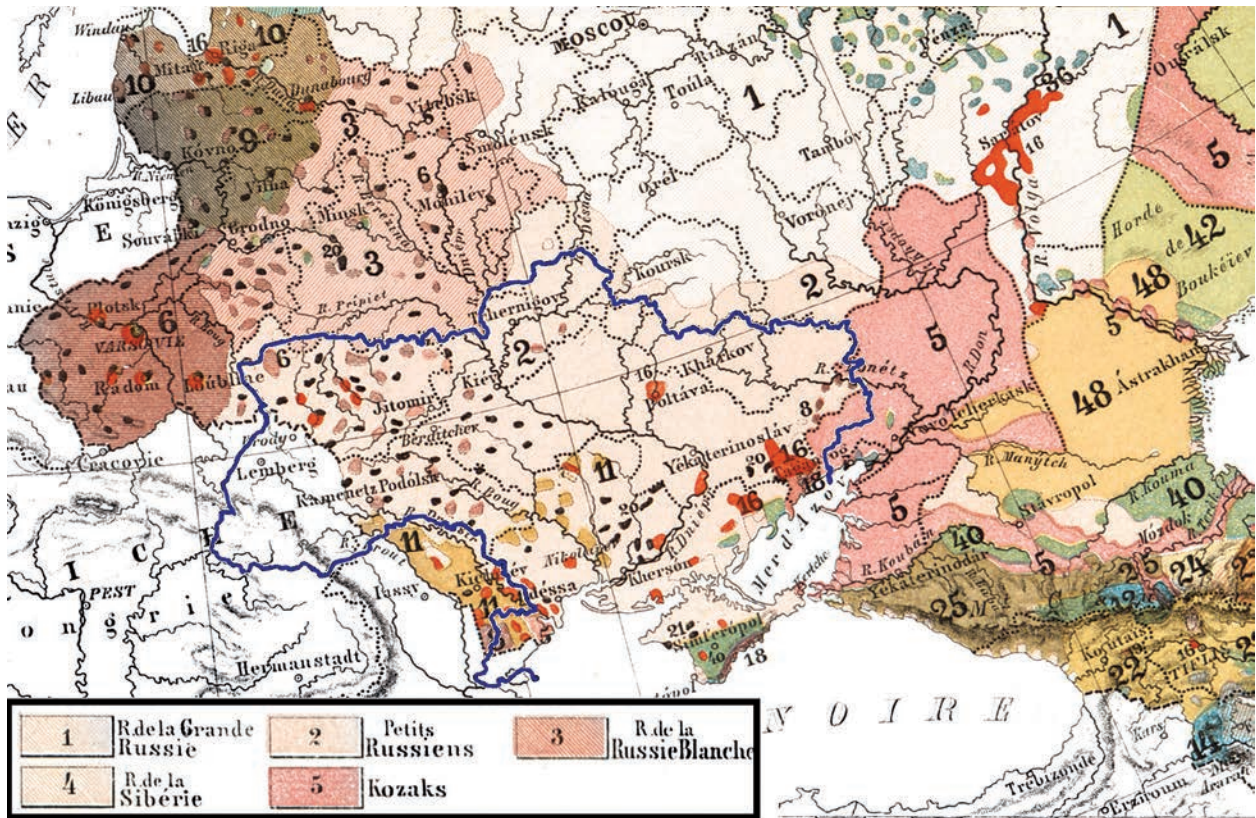
45. Хубова Д.Н. Голод 1932–1933 годов, рассказы очевидцев // Голод 1932–1933 годов: Сборник статей и документов / Под общей редакцией Ю.Н. Афанасьева. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 1995. – Режим доступу: bibliotekar.ru/golodomor/index.htm

46. Широпаев А.А. Тюрма народа – русский взгляд на Россию. – М.: ФЭРИ-В, 2001. – 144 с.

47. Экскурс в литературу Кубани (Из опыта работы учителя русского языка и литературы МОУ-СОШ № 68 г. Краснодара С.Н. Фатейчева). – Режим доступу: <http://school68.kubannet.ru/index.files/Page2838.htm>

48. Атлас железных дорог СССР. Пассажирское сообщение / Ст. ред. В.Н. Белоголозова. – М.: ГУТК, 1982. – 188 с.

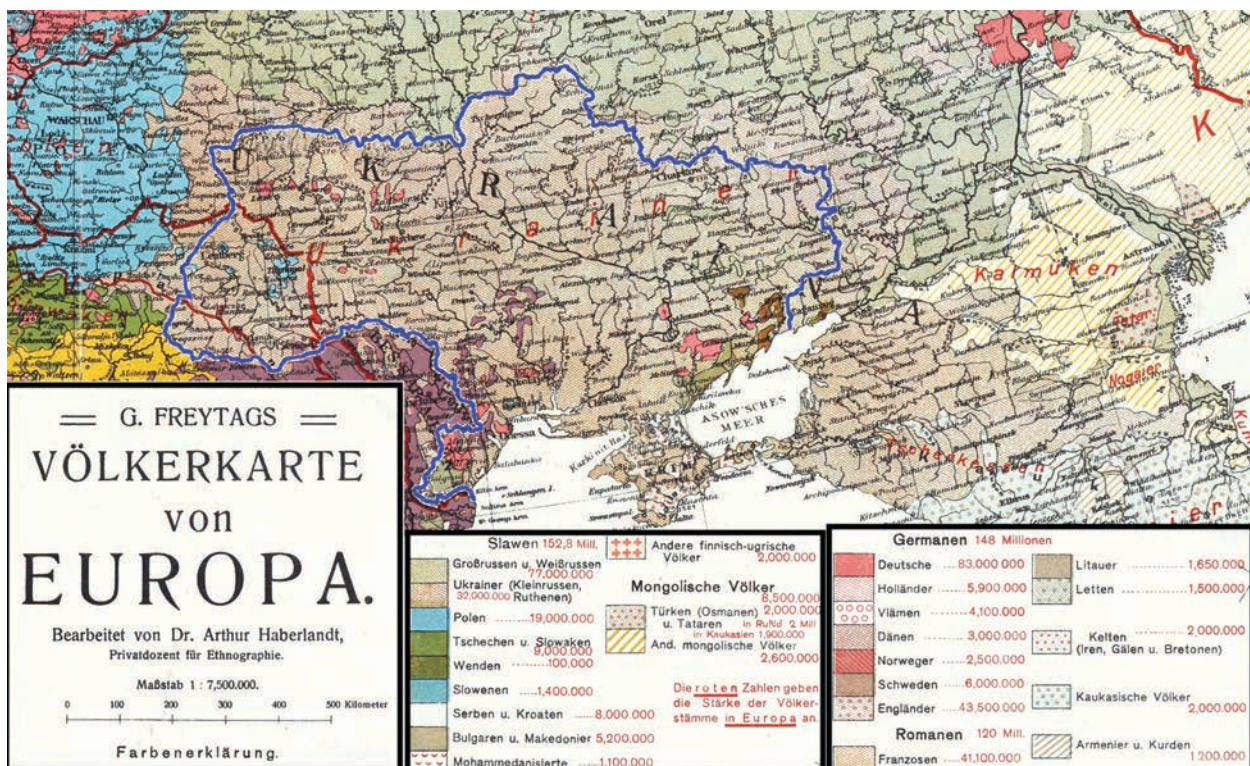
49. http://moscow-poezd.ru/map457847_0_0.htm – режим доступу.

Еркерт Р Ф. Етнографічна мапа Російської імперії. – Берлін, 1862 (фрагменти, французькою мовою). Синім нанесено визнані на міжнародному рівні сучасні державні кордони України – Курінний О. В.

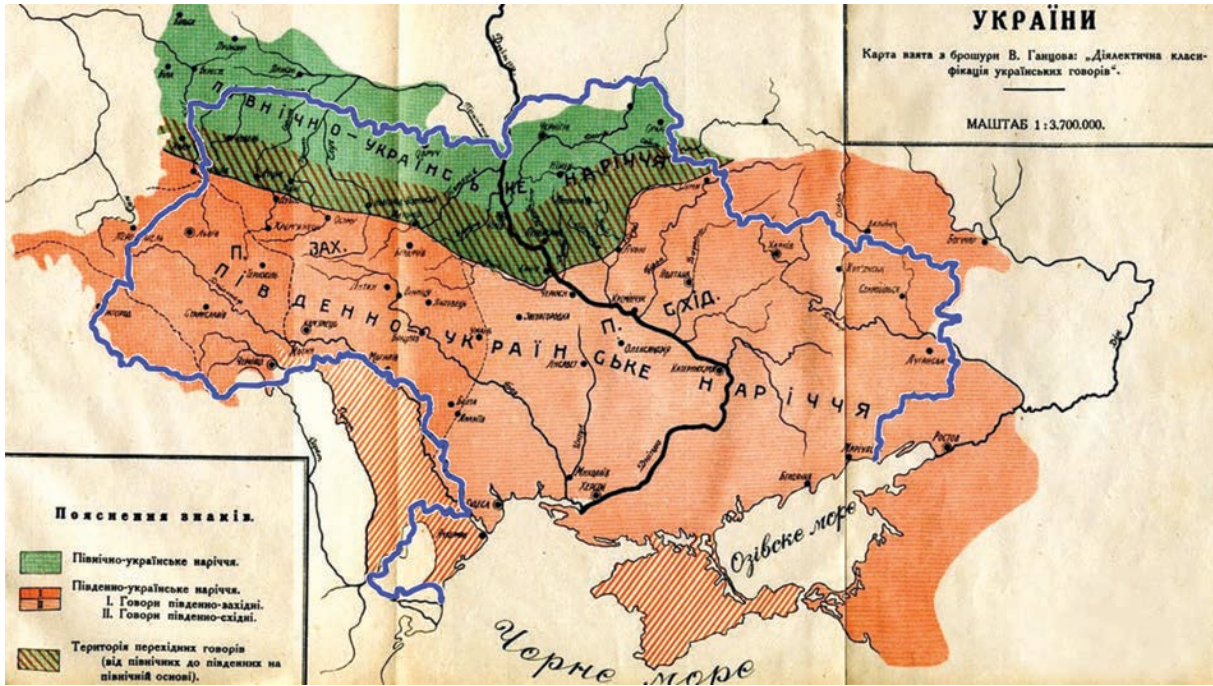
Європа / друк і публікація картографічного видавництва «Фрайтаг і Берндт». – Відень: Фрайтаг і Берндт, 1920 (фрагмент). Показує «області, приналежність котрих має бути визначена на референдумах», а також «планований поділ Туреччини». Синім нанесено визнані на міжнародному рівні сучасні державні кордони України – Курінний О. В.

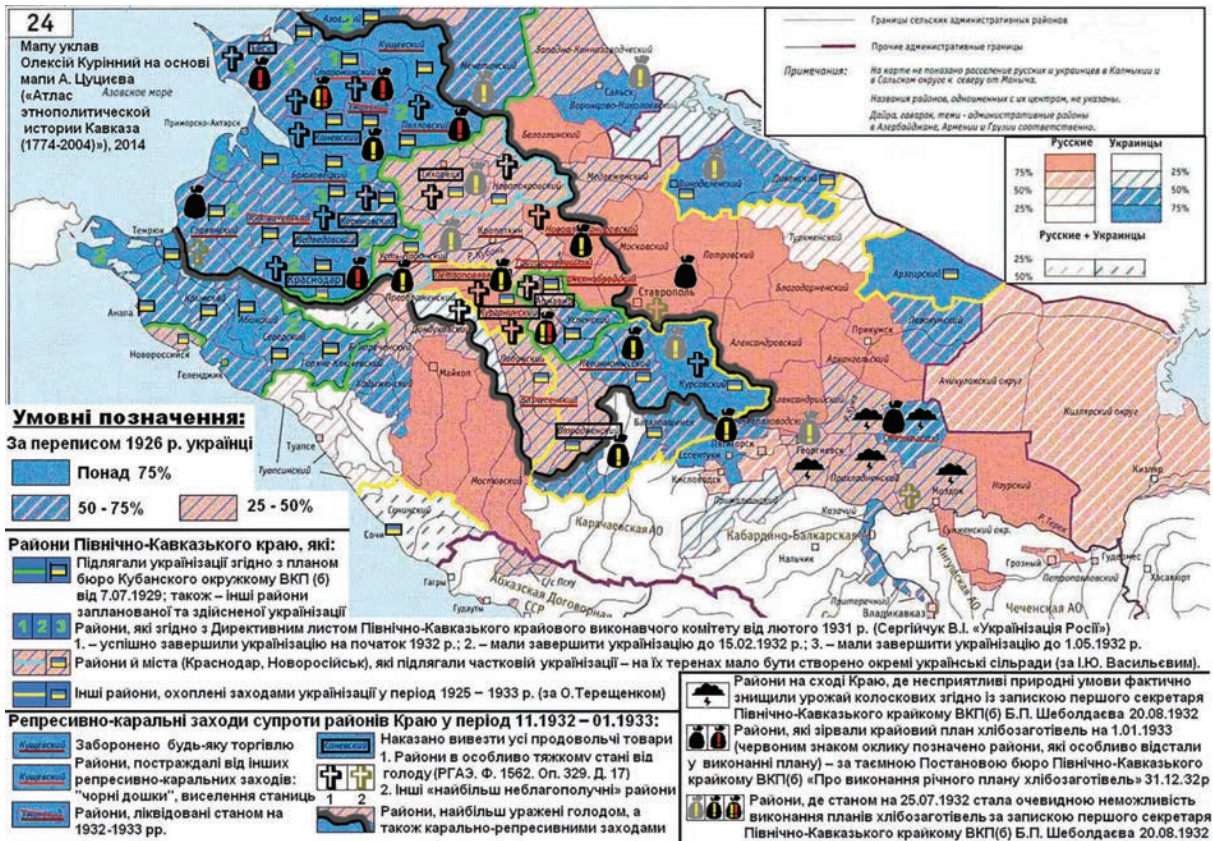
Етнографічна мапа Європи Г. Фрайтага / Ред. др. А. Габерландт. – Відень: Картографічне видавництво «Фрайтаг і Берндт», 1915 (фрагменти). Синім нанесено визнані на міжнародному рівні сучасні державні кордони України – Курінний О. В.

Нова торговельна мапа Європи видавництва «Ренд МакНеллі і Ко». – Чикаго: Ренд МакНеллі і Ко, 1922 (фрагменти). Нетипова американська мапа «нової Європи», що деталізує територіальні зміни, посталі з Версальського договору. Включає також підсумки Паризької мирної конференції. Синім нанесено визнані на міжнародному рівні сучасні державні кордони України – Курінний О. В.

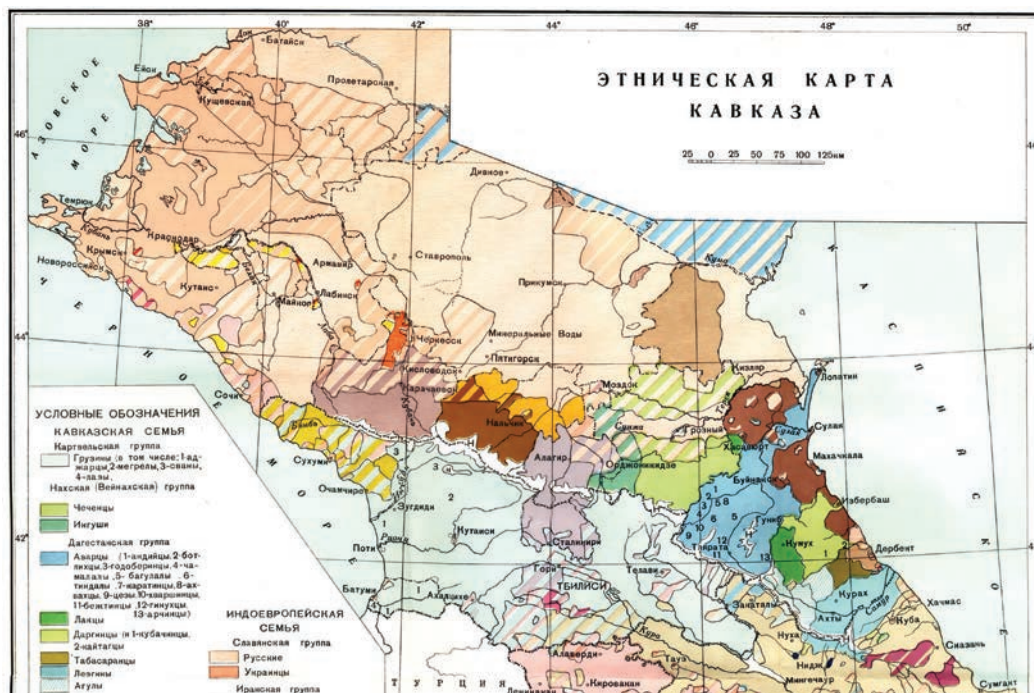
Ганцов В. Діалектична класифікація українських говорів. – К.: Українська Академія Наук, 1923. – 67 с. (3 картою). Терени поширення української мови (включно з Кубанню, Донщиною, Слобожанщиною, Холмщиною і Підляшшям, а також Кримом і Бессарабією) скопійовано із мапи видатного чеського етнографа й історика Л. Нідерле «Етнографічна мапа слов'янства» від 1909-1912 рр. Синім нанесено визнані на міжнародному рівні сучасні державні кордони України – Курінний О. В.

Курінний О. Мапа геноциду українців Північного Кавказу у 1932 – 1933 рр. Виконана на основі мапи: Русские и украинцы – различие переписью // Цуциев А. Атлас этнополитической истории Кавказа (1774-2004). – М.: Европа, 2006. – 128 с. – С. 24.

Таблица I. Карта 7. Современное деление восточных славян на языки // Кудряшов К. В. Русский исторический атлас. – М.-Л.: Государственное издательство, 1928. – 12 с., XVIII л. цв. карт. Mapу засновано на: Диалектологическая карта русского языка в Европе / Составлена членами МДК, состоящей при отделении русского языка и словесности Имп. АН, Н.Н. Дурново, Н.Н. Соколовым и Д.Н. Ушаковым. Исполнена членом ИРГО И.Н. Поддубным. – Петроград: Издание Имп. РГО, 1914.

Этническая карта Кавказа // Народы Кавказа. Том 1 / Под ред. М. О. Косвена, Л. И. Лаврова, Г. А. Нерсесова, Х. О. Хашаева. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1960. – 611 с. – С. 22-23. – Серия «Народы мира: Этнографические очерки» / Под ред. С. П. Толстова (фрагмент).